

JIŘÍ NĚMEC

PRAŽSKÁ VĚDA MEZI ALFREDEM ROSENBERGEM A REINHARDEM HEYDRICHEM. K PREHISTORII ŘÍŠSKÉ NADACE REINHARDA HEYDRICHA PRO VĚDECKÁ BÁDÁNÍ V PRAZE¹

Abstract:

The article deals with the early beginnings of Nazi reorganization of scientific institutions in Prague in December 1941 on base of new founded papers, which was in 1942/1943 finished with a constitution of already well known Reinhard Heydrich's Foundation for Scientific Research (*Reinhard Heydrichs Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag*).

Říšská Nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze² se v letech 1942/1943–1945 stala centrální vědeckou institucí nacionálněsocialistického režimu v Protektorátu Čechy a Morava. Byla zřízena říšským protektorem jako mozkový trust nacistické vědy s cílem připravovat účelové studie a odborné podklady pro politiku německých okupantů. Měla v podstatě vybudovat informační databázi spolehlivých, „vědeckou“ metodou vygenerovaných faktů o různých vrstvách společenského a v menší míře také přírodovědného života na území bývalých českých zemí s přesahem až na Ukrajinu tak, aby byly k okamžité dispozici špičkám německého protektorátního režimu v úřadu říšského protektora (později Německého státního ministerstva) a ve vlivném pražském oddělení nacistické bezpeč-

¹ Studie vznikla v rámci řešení grantového projektu Politika historie a paměti v českých zemích v době nacistické okupace R. č. P410/10/P232.

² Oficiální název podle stanov zněl „Die Reinhard Heydrich-Stiftung, Reichstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag“. Národní archiv (Dále NA), Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 95, sg. 109–4/1522, Stanovy Nadace Reinharda Heydricha s podpisem K. H. Franka 4. 6. 1943.

nostní služby (Sicherheitsdienst SS – dále SD). Přiřadit Heydrichově nadaci jako prvotní také propagandistickou funkci by podle mého názoru bylo nesprávné, budeme-li pod propagandou rozumět mocensky motivovanou aktivitu záměrného, řízeného rozšiřování vybraného souboru informací a interpretací ve společnosti s cílem legitimovat vlastní politické stanovisko nebo oslabit či úplně potlačit stanovisko politického „nepřítele“. Je však nepochybné, že výsledky „vědecké“ práce zaměstnanců Heydrichovy nadace byly hojně v posledních dvou letech války využívány také k propagandistickému účelu, a to nikoliv bez vědomí těch, kteří „vědecké“ elaboráty připravovali a kteří se však do značné míry domnívali, že se drží jen „dobrého“ řemesla. Přinejmenším v tomto smyslu se vyjádřil v souvislosti s přípravou jednoho z centrálních badatelských úkolů nadace vůdčí motor instituce, ideový nacionální socialista a ambiciózní profesor evropské národovědy na Německé Karlově univerzitě Hauptsturmführer SS Hans Joachim Beyer.³ Podle jeho přesvědčení mohl být propagandistický účel jen vedlejším účelem vědecké práce, protože „úkolem vědy by nemělo být provádění bezprostřední propagandy, nicméně měla by pro takovou propagandu dávat k dispozici materiál“.⁴

Heydrichova nadace přesáhla význam jedné z několika vědeckých institucí v bývalých českých zemích. Zrodila se po dlouhých porodních bolestech v odlišné, radikálnější podobě, než byla v prvních plánech univerzitního rektora, profesora Wilhelma Saureho zamýšlena, jako mladší – již z podstaty nacistický – bratranec Německé Karlovy univerzity v Praze. Od počátku – neboť byla zahrnuta největší možnou politickou přízní – se jí na sebe podařilo strhnout pozornost a mocenský vliv v rámci veškerého německého vědeckého bádání v Protektorátu Čechy a Morava. Brzy po oficiálním otevření v červnu 1943 zaujala Heydrichova nadace první místo v hierarchii nově budovaného systému institucionalizace německé vědy v českých zemích nejen před tradiční Společností pro vědu a umění, povýšenou mezitím na Německou akademii v Praze, a Spolkem pro dějiny Němců v sudetských zemích, ale i před institucemi utvořenými teprve po roce 1938. Z nich mocensky vlivnější a významnější Sudetoněmecký ústav pro

³ K H. J. Beyerovi (1908–1971) viz R o t h , Karl Heinz: *Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer*. In: *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft*. Hrsg. von P. Schötler. Frankfurt am Main 1997, s. 262-342; W i e d e m a n n , Andreas: *Hans Joachim Beyer*. In: *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*. Hrsg. von I. Haar, M. Fahlbusch. München 2008, s. 65-68.

⁴ NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 25, sg. 109–4/244, Beyer Jacobimu (SD Praha) o bádání o panslavismu z 11. 9. 1943.

zemské a národní bádání v Liberci, který se na počátku snažil územně obsáhnout celý prostor českých zemí, byl výhonkem ještě předmnichovského úsilí lidí z vedení Sudetoněmecké strany koncentrovat a ovládnout veškerý život tehdejších „sudetoněmeckých“ vědeckých institucí.⁵ Naopak brněnská Společnost pro vědu a národní bádání na Moravě, která pod svá křídla od počátku 40. let 20. století soustředila a nacionálně socialistické kontrole podřídila veškerý moravský výzkum, se profilovala přednostně jako instituce regionálního, resp. zemského zaměření.⁶ Politický význam Heydrichovy nadace ve srovnání s univerzitou, definovanou jako instituce výuky, a akademií, definovanou pak jako instituce čisté vědy, zdůrazňovali v prosinci 1944 tváří v tvář hrozbě zastavení činnosti v souvislosti s opatřeními totálního válečného nasazení sami zástupci Heydrichovy nadace.⁷

Od Fremundova článku⁸ se zdálo být jasné, že prehistorie Heydrichovy nadace byla ve všech ohledech včetně funkce vědeckého politického

⁵ Pokusy o tuto centralizaci jsem naznačil v biogramu organizátora těchto změn, mosteckého historika a archiváře Kurta Oberdorffera (1900-1980). Viz Němec, Jiří: *Kurt Oberdorffer*. In: *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*. Hrsg. von I. Haar, M. Fahlbusch. München 2008, s. 444–448, zvláště s. 446–447. K vlastnímu libereckému ústavu a jeho předchůdci pak viz Kónrád, Ota: *Die Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung 1940–1945: „Wissenschaftliche Gründlichkeit und völkische Verpflichtung*. In: *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*. Hrsg. von S. Albrecht, J. Malíř, R. Melville. München 2008, s. 71–95.

⁶ Viz Němec, Jiří: *Centralizace německé vědy na Moravě v Protektorátu Čechy a Morava. Vznik Německé společnosti pro vědu a národnostní výzkum v Brně (Deutsche Gesellschaft für Wissenschaft und Volkstumsforschung in Brünn)*. ČMM 129, 2010, s. 99–125.

⁷ „Während die Universität im wesentlichen den Zweck der Lehre zu erfüllen hat und die Deutsche Akademie der Wissenschaften reine Forschung ohne Lehre betreibt, hat die Reinhard Heydrich Stiftung die Aufgabe, diejenigen Forschungsgebiete und einzelnen Forschungsfragen besonders zu pflegen und zu klären, für die von Seiten der politischen Führung ein besonderes Interesse mit Rücksicht auf die allgemeine und besonders mit Rücksicht auf die Kriegslage besteht.“ NA, ÚRP, opis dopisu W. Weizsäckera ministerskému radovi Heckelovi ze 3. oddělení Německého státního ministerstva z 13. 12. 1944.

⁸ Fremund, Karel: *Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky*. SAP 14, 1964, s. 3–38; německá verze viz *Die Reinhard–Heydrich–Stiftung – ein wichtiges Instrument der faschistischen Ausrottungspolitik in der Tschechoslowakei 1942–1945*. Informationen über die imperialistische Ostforschung 5, 1965, č. 3, s. 1–48. Z tohoto textu vycházejí všichni další autoři, kteří ovšem Fremundovy výzkumy významně doplňují a korigují, viz především Šisler, Stanislav: *Vznik a formování „Slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943*. Český lid 78, 1991, s. 261–271. Celkové shrnutí dosavadního poznání předložil Wiedeman, ,

nástroje svázána pouze s projektem rektora Wilhelma Saureho. Vedle Saureho projektu se u Andream Wiedemanna objevuje v nejobsáhlejší práci na toto téma jako konkurenční také dosud opomíjený plán pražské pobočky nově budované nacionálněsocialistické Vysoké školy (Hohe Schule NSDAP) ideologa a Hitlerova pověřence pro zřízení stranického centra vědy a vzdělání Alfreda Rosenberga.⁹ Avšak Wiedemann se Rosenbergovu projektu pražské pobočky Vysoké školy věnuje velmi stručně, aniž by sledoval jeho vývoj podrobněji.¹⁰ Dokonce v monografii Aleny Míškové o Německé Karlově univerzitě v Praze, považované v mnoha ohledech právem za standardní práci o univerzitním a vědeckém životě v Praze, projekt Vysoké školy NSDAP vůbec zmiňován není a Rosenbergovy aspirace jsou naznačeny v nejasných a nepřesných souvislostech.¹¹ Jako by se přijímalo za samozřejmé, že nějaké Rosenbergovy záměry o východoevropské bádá-

Andreas: *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945)*. Dresden 2000. (český překlad T ý ž : *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942–1945)*. Praha 2004.) Viz také stručnější text T ý ž : *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung als Beispiel nationalsozialistischer Wissenschaftspolitik im Protektorat*. In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. Hrsg. v. Ch. Brenner, K. E. Franzen, P. Haslinger, R. Luft. München 2006, s. 157–176. Kromě toho se Heydrichově nadaci poměrně podrobně věnují i práce A. Míškové a O. Konráda, citované v další části textu a poznámkách. Všem ovšem unikl text Františka Roubíka, který popisuje ranou fázi organizace pražské vědy a formování vědecké nadace v Praze z léta 1940 v době před a během jmenování prvních komisařů do pražských slavistických institucí a pracuje s dosud nikým jiným nevyužitými a znovu v plném rozsahu neobjevenými materiály z fondu ministerstva školství (sg. V8–1–116). R o u b í k , František: *Německé plány se slovanskými ústavy v Praze za okupace*. *Slavia* 38, 1947–1948, s. 512–520.

⁹ B o l l m u s , Reinhard: *Zum Projekt einer nationalsozialistischen Alternativ-Universität. Alfred Rosenbergs „Hohe Schule“*. In: *Erziehung und Schulung im Dritten Reich*. Ed. M. Heinemann. Stuttgart 1980, s. 125–152. Nově k obecný souvislostem viz také P i p e r , Ernst: *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe*. München 2005, s. 462–477, který ale širší plán sítě poboček, včetně té pražské, vůbec nezmiňuje.

¹⁰ W i e d e m a n n , A.: *Die Reinhard-Heydrich Stiftung*, s. 36–37.

¹¹ Alena Míšková spojuje Rosenbergovy plány třeba s organizačními ambicemi původně teologa a historika Eduarda Wintera. Vychází přitom patrně z poválečných výpovědí zatčených zaměstnanců nacistických bezpečnostních sil. V pramenech pro spojení mezi E. Winterem a Alfredem Rosenbergem ovšem přímé doklady scházejí. Míšková, Alena.: *Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums. Praha 2007, s. 134–135. Oproti českému vydání používám novější německé, opravené vydání. Snad v jejich stopách opomíjí Rosenbergovu pobočku Vysoké školy NSDAP také poslední práce na dané téma, již je jinak velmi podnětná kniha Oty Konráda. K o n r á d , Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha 2011.

ni nemohly nalézt v Praze větší podporu. Tu ale naopak podle dosavadních představ měl od počátku rektorský projekt. Avšak právě Wiedemann si povšiml pozoruhodného dokumentu z dílny pražského oddělení bezpečnostní služby (SD), srovnávajícího konkurenční plány o organizaci pražského východoevropského výzkumu. V obsáhlé zprávě, vypracované někdy kolem 20. září 1941, vystupoval na jedné straně rektorský projekt Říšské nadace pro slovanské bádání a na straně druhé projekt Pražského východního ústavu (Prager Ost-Institut) jako součásti Rosenbergovy vědecké sítě, spadající pod označení Vysoká škola NSDAP. O to překvapivější je závěr zástupce pražské SD, neboť dosud nepovšimnutý projekt kupodivu dostal přednost jako perspektivnější: sliboval úzké ukotvení na stranické vedení.¹² Rosenbergův Pražský východní ústav se jevil jako vhodný vědecko-politický nástroj. Naproti tomu Saureho projekt byl v očích SD až příliš byrokratizován vazbou na státní úřady (říšské ministerstvo výchovy a vzdělávání a říšské ministerstvo vnitra), přičemž mu současně scházely bližší kontakty na nacionálně socialistickou stranu.¹³ Nezaručoval naplnění principiálního požadavku stát se vědeckým „motorem“, který by se přednostně věnoval otázkám aktuální politické důležitosti.¹⁴ Poněkud překvapený Wiedemann nenašel vysvětlení, proč se vše nakonec odehrálo jinak a tak se ve zkratce dočteme, že přes zářijové hodnocení nakonec získal zelenou rektorův projekt, jeho původce Saure sám však byl vytlačen jak z projektu říšské nadace, tak z Prahy vůbec, a jeho místo zaujal v Heydrichově stínu z Poznaně přišedší docent H. J. Beyer.¹⁵

Už sama otázka, proč se tak stalo, je zajímavá. Avšak dokumenty z pražského Národního archivu, datující se k počátku prosince 1941, nabízejí nejen vysvětlení, ale současně naznačují, že prehistorie Heydrichovy nadace byla ještě složitější a že se v ní odrážejí motivace a zájmy ne dvou, ale tří konkurenčních projektů, jak podřídit pražský vědecký potenciál politickému řízení. Historikům totiž dosud unikal projekt „národně-politického“

¹² Srov. W i e d e m a n n , A.: *Die Reinhard Heydrich Stiftung*, s. 37. Šlo o dokument NA, ÚŘP, sg. 114–207–2, s. 101–102, Uebersicht über die Unterschiede in den vorliegenden Projekten: I. Ostinstitut der Hohen Schule, II. Reichstiftung für politische Forschung.

¹³ „Das Projekt des Ostinstitutes muss daher als ein auch politisch wirkendes Instrument angesehen werden.“ NA, ÚŘP, sg. 114–207–2, s. 101–102, Uebersicht über die Unterschiede in den vorliegenden Projekten: I. Ostinstitut der Hohen Schule, II. Reichstiftung für politische Forschung.

¹⁴ „Es lässt sich daher voraussehen, dass die Stiftung, wenn sie in dieser Form ins Leben träte, keinen politischen Motor darstellen würde, der die Frage entsprechend ihrer politischen Natur auch als solche aufgreife.“ Tamtéž.

¹⁵ W i e d e m a n n , A.: *Die Reinhard Heydrich Stiftung*, s. 39.

(volkspolitisches) ústavu, připravovaného údajně již téměř rok v kulturním oddělení úřadu říšského protektora. Pod zorným úhlem těchto nových skutečností se proto ještě jednou podívám na vývoj organizace německé „politické“ vědy v protektorátě. Pokusím se odpovědět nejen na otázku, proč Rosenbergovy plány nebyly naplněny, proč získal přednost nadační projekt, ale také jak vypadal onen dosud nepovšimnutý plán protektorových úředníků a zda ovlivnil výslednou podobu i činnost Heydrichovy nadace.

Podzim 1941 byl kritickým zlomem v budování nejvýznamnější pražské nacistické vědecké organizace. Všechna důležitá říšská ministerstva, která byla zainteresována do přípravy nové vědecké nadace v Praze, vyjádřila 9. září 1941 zásadní souhlas se zněním nařízení říšského protektora s návrhem stanov¹⁶ rektorského projektu. Ačkoliv pak Saure v následujících týdnech několikrát naléhavě vydání nařízení urgoval,¹⁷ k jeho vydání nedošlo a místo něho se na úřadu říšského protektora rozehrála hra, o níž rektor pražské univerzity jistě neměl ani tušení a která pro něj o několik měsíců později vyústila ve vynucený odchod z Prahy.¹⁸

Zdá se, že myšlenku upravit takřka hotový nadační projekt vyvolala neodbytná snaha říšského ministerstva vnitra získat nad připravovanou nadací dostatečnou kontrolu. Zástupci říšského ministerstva vnitra důrazně požadovali získat stálé zastoupení v kuratoriu plánované nadace, které mělo být výslovně uvedeno v nařízení a statutu nadace, případně chtěli přinejmenším dosáhnout spolurozhodování o vedení nadace (prezidenta i kuratoria) s pravidelnou účastí na zasedání kuratoria.¹⁹ A to bylo přesně to, co si v Praze

¹⁶ O schůzce, která se konala na říšském ministerstvu vědy a výchovy v Berlíně, existují záznamy von Botha a Dr. Hansela z 10. 9. 1941. NA, ÚŘP, sg. 114-207/2, f. 75–76 a 87–88. Srv. také W i e d e m a n n , A.: *Die Reinhard Heydrich Stiftung*, s. 28.

¹⁷ Např. 4. listopadu 1941 sděloval Saure, že Rosenberg neměl proti projektu nadace žádné námítky, Rosenbergův projekt má být navíc financován výhradně ze stranických peněz. Saure navštívil státního podtajemníka Burgsdorffa a žádal neprodleně vydat nařízení. NA, ÚŘP, sg. 114–207/2.

¹⁸ SD (Jacobi) v červenci 1942 Saureho ostře kritizovala za jeho charakterové rysy, které mu prý znemožňovaly řídit události na univerzitě – v pohledu SD – správným směrem, a také jeho personální politiku, která vedla k odchodu „nejlepších a prostoru znalých“ profesorů (Zatschek, Weizsäcker, Swoboda). Saure nakonec našel uplatnění v Bratislavě, kde vybuodoval a otevřel Německý vědecký institut. W i e d e m a n n , A.: *Die Reinhard Heydrich Stiftung*, s. 28–30.

¹⁹ Po schůzce z 9. 9. 1941, kdy byl dán zásadní souhlas všech rezortů, bylo třeba dohodnout jen námítky říšského ministerstva vnitra. Dr. Hansel již ve své zprávě o jednání navrhoval upravit znění příslušných paragrafů v protektorově nařízení do požadované podoby tak, aby jmenování předsednictva říšské nadace, předsedajícího a členů kuratoria bylo prováděno se souhlasem RMI (Zentralstelle für Böhmen und Mähren) (viz NA, ÚŘP, sg. 114–207/2, s. 87–88, zpráva Dr. Hansela o schůzce všech rezortů v Berlíně, datovaná 10. 9. 1941). To se projevilo i v nepříznivém hodnocení Saureho

příliš nepřáli ani v úřadě říšského protektora, ani v pražské služebně SD, pokud by nebyla stanovena protiváha. Když na konci října 1941 projednával státní sekretář zmiňované zastoupení říšského ministerstva vnitra s Heydrichem, byl to zřejmě K. H. Frank, kdo vyslovil myšlenku, zdali by nebylo možné sloučit oba v září posuzované projekty.²⁰ Frank také nechal Heydrichovi předložit zprávu o dosavadním vývoji celé záležitosti, protože to měl být zastupující říšský protektor, kdo měl mít ve věci rozhodující slovo.²¹ Zatímco Heydrich nechal konzultovat v berlínském Hlavním úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) otázku zapojení říšského ministerstva vnitra, byla v pražské SD vypracována historikům dosud neznámá zpráva o dosavadním vývoji projektu pražské vědecké nadace a jiných konkurenčních projektů z 2. prosince 1941.²²

Důvodem vytvoření zprávy byla také okolnost, že rektor Saure během listopadu 1941 velmi naléhal, aby již bylo vydáno nařízení říšského protektora. Saure už měl připraveno znění nařízení i rozpočet nadace na rok 1941. Kromě toho zřejmě tušil, že záměrem úřadu říšského protektora je využívat novou vědeckou instituci také k politicko-exekutivním úkonům, a tři dny po té, co u podstátního sekretáře Burgsdorffa zdůrazňoval naléhavost okamžitého vydání nařízení, nabízel říšskému protektorovi dopisem – zdánlivě bez spojitosti s nadací – že by se univerzitní slavisté Gerhard Gesemann, Edmund Schneeweis a Eugen Rippl jako členové dosud neexistujícího cenzurního výboru (Schriftumsausschuß) mohli podílet na nacionálně socialistické kontrole české literatury pro výuku na školách. Prostory pro činnost tohoto výboru, který měl podléhat přímo říšskému protektorovi a jemuž by předsedal Gerhard Gesemann, současně rektorovův favorit i v navrhované nadaci, měly být nalezeny buď přímo na univerzitě a nebo právě v budově nově zřízované říšské nadace slovanského bádání.²³

Pod zprávou byl podepsán vedoucí pražské SD Horst Böhme, ale vyjadřovala patrně i konzultovaný názor berlínské centrály RSHA. Böhme

projektu a v lepším hodnocení Rosenbergova projektu kolem 20. září 1941. Říšské ministerstvo vnitra požadovalo splnění svého požadavku znovu 20. 10. 1941. Tamtéž, s. 109. Opis téhož také ve fondu ÚŘP, k. 542.

20 NA, ÚŘP, sg. 114-207/2, s. 108, Heydrichova žádost o rozhovor s Frankem z 23. 10. 1941 ohledně zastoupení říšského ministerstva vnitra. Její součástí je Giesův přepis, že Frank požádal o sdělení o dosavadním vývoji ve věci obou institucí a položil také dotaz o možnosti sloučení projektů.

21 „[...] damit dessen Auffassung für die weitere Behandlung der einschlägigen Angelegenheit massgebend wird. NA, ÚŘP, sg. 114-207-2, Gies Burgsdorffovi 20. 10. 1941.

22 NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941.

23 NA, ÚŘP, k. 542, f. 104, Dopis rektora Saureho říšskému protektorovi z 7. 11. 1941.

zrekapituloval dosavadní vývoj a navrhoval optimální řešení podle bezpečnostních složek SS. Protože záležitost došla nejdále u rektorského projektu a protože se již mělo podle univerzitního vedení jednat jen o termínu, kdy bude vydáno konečné formální nařízení o zřízení vědecké nadace pro slovanská bádání,²⁴ nikoliv již o jeho správnosti či účelnosti, jak se naopak očividně domnívali v úřadu říšského protektora, věnoval Böhme pozornost Saureho projektu jako prvnímu. Dokument neobsahuje nová fakta. V souladu se současnými znalostmi SD vysvětlovala, že s myšlenkou říšské vědecké nadace přišel rektor Saure v dopise z 18. března 1941, který z činnosti zvláštního pověřence říšského protektora pro slovanská vědecká zařízení v Praze dospěl k přesvědčení o nutnosti jejich plánovaného sloučení do jedné instituce.²⁵ Jen připomínám, že rektor Saure byl 5. září 1940 jmenován zvláštním pověřencem pro různé pražské vědecké instituce, jež se věnovaly otázkám výzkumu slovanských národů (Slovanský ústav, Slovanská knihovna v Klementínu) nebo byly v Praze po roce 1918 pod patronací československé republiky zřízeny ruskou nebo ukrajinskou emigrací (např. Svobodná ukrajinská univerzita, Svobodná ruská univerzita ad.). Rektor byl pověřen, aby potenciál těchto institucí byl využit v německém duchu a nestal se případně centrem protiněmeckého myšlení. Jako nejlepší řešení se mu jevilo dát této trvalé německé kontrole pevnou organizační formu podle vzoru Himmlerem zřízené instituce při poznaňské univerzitě (Reichstiftung für deutsche Ostforschung), a proto vypracoval projekt vědecké nadace. V instituci měl rozhodující pozici získat profesor slavistiky Gerhard Gesemann, který po návratu z Bělehradu, kde se podílel na organizaci Německého ústavu, převzal komisařské vedení nad Slovanským ústavem. Saureho říšská nadace měla vzniknout především jako zastřešující organizace pražských slovanských institucí.²⁶ Takto celou iniciativu chápala i obě na jednáních zúčastněná říšská ministerstva. Proto se v červenci 1941 úřed-

²⁴ Připravené znění nařízení je obsaženo ve zprávě úřadu říšského protektora z 8. října 1941 a předběžně datováno na říjen 1941. NA, ÚŘP, k. 542.

²⁵ Dopis z 18. 3. 1941 se zachoval v NA, ÚŘP, sg. 114–07/2, f. 1.

²⁶ Výraz o „Dachorganisation“ se objevuje v mnoha dokumentech. Např. rektor Saure a úředník úřadu říšského protektora Dr. Hansel argumentovaly označením „eine Art Dachorganisation für die bereits vorhandenen Institute“ na rozhodující schůzce se zainteresovanými říšskými úřady v Berlíně 9. září 1941 (NA, ÚŘP, sg. 144–107/2, f. 75–76, von Bothova zpráva o berlínské schůzce z 10. 9. 1941). Také podle návrhu rozpočtu na účetní rok 1941 šlo výslovně o „eine Art Dachorganisation [...], in welcher unter deutscher Leistung eine Anzahl bestehender Einrichtungen zusammengefasst und für weitere Arbeitsgebiete entsprechende Abteilungen oder Institute geschaffen werden können“. NA, f. ÚŘP, k. 542, Haushaltsplan der Reichsstiftung für deutsch-slawische Forschung für 1941, bez data. Pravděpodobně jej lze datovat na červen 1941, protože 28. 5. 1941 byly dodány rozpočtové skupině úřadu říšského protektora

níci říšského ministerstva vědy a výchovy ohrazovali proti posunu v účelu nadace, když byl první paragraf stanov formulován všeobecněji, než bylo dosud předkládáno a ohrožoval kompetence obdobných institucí v říši.²⁷ Ministerstvo ale nakonec patrně akceptovalo argumentaci, že značná šíře účelu byla definována proto, aby se před českou veřejností skryl skutečný, protičeský účel instituce.²⁸ Blíže měla celá organizace vypadat následně. V čele nadace mělo být presidium s prezidentem nadace, viceprezidentem filozoficko-historického oddělení, viceprezidentem právně-hospodářského oddělení a vedoucími čtyř slavistických ústavů (slovanského, ruského, ukrajinského a byzantského).²⁹ Pod těmito vedoucími mělo pracovat celkem šest asistentů a čtyři vědecké pomocné síly. Také necelá stovka dosavadních zaměstnanců všech stávajících vědeckých institucí v Praze měla nadále pod německou kontrolou pracovat za plat z protektorátního rozpočtu. Tato podoba říšské nadace byla provázena, jak je již historikům dobře známo, rozsáhlou přestavbou slavistického semináře a prosemináře na Filozofické fakultě Německé Karlovy univerzity.³⁰ Veškerá studia o východní

(Gruppe Z – Haushalt) první rámcová čísla o celkové výši rozpočtu 250 000–300 000,- RM, která měla být brzy upřesněna. NA, ÚŘP, sg. 114–207/2, s. 35.

- 27 První návrh par. 1 stanov zněl: „Die ‘Reichstiftung für deutsch-slavische Forschung’ hat die Aufgabe, die völkischen, kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen dem großdeutschen Reich und den ost- und südosteuropäischen Völkern zu erforschen.“ NA, ÚŘP, 114–207–2. Proti tomu se ohradil v dopise z 14. 7. 1941 vrchní vládní rada Scurla s tím, že takové pojetí zasahuje do kompetence jiných institucí. Tamtéž, s. 47–48.
- 28 Dr. Hansel z ÚŘP Dr. Scurlovi odpověděl 29. 7. 1941, že co nejvšeobecnější účel nadace byl formulován proto, „weil es ja nicht gut möglich ist, den Hauptzweck der Stiftung, nämlich die Bekämpfung und Überwindung der tschechischen kulturellen Bestrebungen, soweit sich diese auf die deutsch-slavische Beziehungen erstrecken und vom deutschen Standpunkte aus unerwünscht sind, öffentlich zu nennen.“ Tamtéž, s. 60. Podobně také v odpovědi říšskému ministerstvu vnitra z 7. 8. 1941. Tamtéž, s. 62–63, von Bothem podepsaný koncept dopisu.
- 29 Do těchto „ústavů“ měly podle „národního“ (kromě „slovanského“, pod který zřejmě spadaly také instituce podle původu české) klíče být včleněny instituce, nacházející se v Praze: Slovanský ústav, Slovanská knihovna, Orientální ústav, Svobodná ruská univerzita, další ruská vědecká zařízení (1. Ruská vědecká badatelská společnost, 2. ruské společnosti filozofická, historická a filologická, 3. Společnost přátel Svobodné ruské univerzity), Kondakovův ústav, Ruské kulturněhistorické muzeum, Ruská knihovna, Ruský dům, Ruský zahraniční archiv, Ukrajinská svobodná univerzita, Ukrajinské muzeum osvobození, Ukrajinsko-historický kabinet.
- 30 K tomu podrobně E h l e r s , Klaas-Hinrich: *Gerhard Gesemann (1894–1948) Slawist. „Prof. Gesemann hatte große Pläne...“ – Slawistische Forschung im politischen Kontext der dreißiger und vierziger Jahre*. In: Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik. Hrsg. von M. Glettler, A. Mišková, Essen 2001, s. 351–377, zvláště od strany 363. Také M í š k o v á , A.: *Die Deutsche (Karls–)*

a jihovýchodní Evropě měla být rozdělena do několika oddělení jediného Ústavu nauky o východní a jihovýchodní Evropě (Institut für Kunde Ost- und Südosteuropas), jehož ředitelem měl být autor této velké přestavby, profesor Gesemann.³¹ Tento slavistický univerzitní ústav měl úzce spolupracovat s vědeckou nadací.³² Těžiště bádání přitom ale mělo zůstat na univerzitě. První krok k celé reorganizaci byl dokonce již učiněn, když říšské ministerstvo vědy a výchovy schválilo 23. října 1941 přejmenování slavistického semináře. K rozsáhlé rekonstrukci ale nakonec přikročeno nebylo, protože na této údajně příliš byrokratické a do značné míry nepolitické podobě vědecké nadace neměly opravdový zájem obě pražská mocenská centra - úřad říšského protektora a především pražská SD. Podle jiného dokumentu pražské SD z 2. prosince 1941 se měla nadace ve skutečnosti stát „vhodným instrumentem říšského vůdce SS“. Především prý bylo nutné zabránit tomu, aby nadaci pražští „docenti“ zavedli na politicky nepoužitelné, doslova „neplodné území“.³³ Přesto, jak Horst Böhme v závěru své rekapitulace zdůrazňoval, po zásadním souhlasu všech zúčastněných resortů z berlínské schůzky z 9. září 1941 již nestály - kromě drobných připomínek říšského ministerstva vnitra a teprve později se vynořivší sporné otázky přesného označení instituce - v cestě zřízení nadace podle Saureho plánu žádné vážné překážky.³⁴

Universität, s. 132–133, která se domnívá, že Gesemann se snažil využít příležitosti ke „skutečnému rozšíření pražské slavistiky“, která podle jejího názoru – jak vyplývá mezi řádky – se měla snad vyhnout „pseudovědě“ a politické instrumentalizaci. Celý projekt a Gesemannovo pojetí popisuje nejnověji i K o n r á d , O.: *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 227–230.

- 31 Gesemann se již několik let před válkou ucházel o profesuru na nově zřizovaném lipském Ústavu pro dějiny a kulturu jihovýchodní Evropy. Ke Gerhardu Gesemannovi (1888-1948) před válkou viz podrobně kromě Ehlersova článku také K o n r á d , O.: *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 190-194 a dále rovněž t ý ž : *Eine Lange Feindschaft. Die Prager Professoren Erich Gierach und Gerhard Gesemann in der tschechoslowakischen Republik und im Nationalsozialismus*. AUC-HUCP 43, 2003, s. 173–192.
- 32 Gesemann v dopise Sauremu ze 6. 9. 1941. W i e d e m a n n , A.: *Die Reinhard Heydrich Stiftung*, s. 27–28.
- 33 „Entscheidend ist nur, daß der Präsident der Reichsstiftung für slawische Forschung und das Kuratorium in weitestgehendem Maße von der Schutzstaffel gestellt werden, damit die Reichsstiftung in Prag ein geeignetes Instrument des Reichsführer-SS wird. Es muß vermieden werden, daß die Reichsstiftung in die Hände von Dozenten, die sie auf ein unfruchtbares Gebiet treiben lassen könnten.“ NA, ÚŘP, k. 542, zpráva Obersturmbannführera SS Fischera z 2. 12. 1941.
- 34 NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941.

Novým a důležitým sdělením v Böhmeho zprávě oproti srovnání Saureho a Rosenbergova projektu z konce září 1941 byl výrazný posun v neprospěch Rosenbergovy instituce. Projekt po Hitlerovi zřejmě nejvýznamnějšího nacionálně socialistického ideologa ztratil pro SD na zajímavosti. Böhmemu se náhle jevil jako neperspektivní pro vytvoření aktivního vědecko-politického nástroje. Připomněl, že ucelená představa projektu „Pražského východního ústavu“ („Prager Ost-Institut“) jako pobočky Vysoké školy, byla říšskému protektorovi předložena Rosenbergovým dopisem jen dva dny po berlínské schůzce o Saureho projektu. Ale po prvotním nadšení tento dopis, ani následné jednání s profesorem Hermannem Raschhoferem, který v projektu vystupoval jako pražský Rosenbergův agent, již v Praze nevyvolávaly kladné ohlasy. Stačilo několik dotazů u RSHA v Berlíně, aby v Praze usoudili, že veškeré plánování poboček Vysoké školy ještě nepokročilo natolik, aby se při výstavbě říšské nadace měl brát na Rosenbergovy plány ohled.³⁵

V pozadí Rosenbergova odmítnutí stála snaha RSHA vytvořit vlastní, na nikom a ničem dalším nezávislou síť vědeckých ústavů pod plnou kontrolou SS. Tato podmínka vylučovala i jakékoliv propojení obou projektů. Rosenberg zastupoval ve straně vůči Himmlerovi a jeho SS konkurenční zájmy a navíc si dělal výsostný nárok navrhovanou instituci úkolovat vlastními tématy. Vycházel z představy, že říšský protektor bude mít pouze právo souhlasu se jmenováním vedoucího pobočky Vysoké školy. Právo výběru a jmenování si ovšem podržel Rosenberg. Pobočka, organizačně a formálně samostatná, měla být ovšem pro nedostatek jiných odborníků personálně úzce napojena na pražskou univerzitu.³⁶ Podobně jako v případě Saureho projektu se celá koncepce vedoucímu pražské SD vůbec nezamlouvala. Jak říšský protektor, tak pražská SD by instituci nemohli bez prostředníka využívat: „Říšská nadace se jeví být tak podstatnou pro národnostní bádání o Slovanstvu, pro určení jeho sídelních hranic a pro národně-politickou nauku o charakteru, že musí zůstat vůči Vysoké škole nejenom samostat-

³⁵ Z textu vyplývá, že Raschhoferovo líčení, tlumočené 20. 9. Giesem pražské SD, hrálo důležitou roli v prvním srovnání obou projektů v září 1941. Negativní informaci podal z Berlína Standartenführer SS Ehlich, podle něhož „hat auch die Außenstelle der Hohen Schule in Frankfurt eine durchaus negative Entwicklung genommen“. NA, ÚŘP, k. 542, zpráva Obersturmbannführera SS Fischera z 2. 12. 1941. Odmítnutí mělo také osobní rozměr. RSHA odmítala Rosenbergova hlavního organizátora síť Vysoké školy, profesora Bäumlera, jehož nespolehlivost Böhmeho zpráva naznačovala: „Außerdem läßt die Person des Leiters der Planung voraussehen, daß sich aus der Koppelung der Reichsstiftung mit der Außenstelle weitgehende Schwierigkeiten ergeben werden.“

³⁶ NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sg. 109–4/1427, f. 48, Návrh pobočky Vysoké školy.

nou, nýbrž musí být obsazena podle možnosti badateli z SS.³⁷ A nejen to, podle jiného dokumentu měl být také prezident nadace a kuratorium „v nejširší míře“ obsazeno příslušníky SS.³⁸ Říšská nadace by podle Böhmeho ale neměla bránit případnému vzniku pobočky Vysoké školy NSDAP. Spíše by ji měla stát k dispozici, ovšem jako samostatná instituce. V tomto duchu měla být připravena odpověď pro Rosenberga.

Rosenberg tak v Praze promeškal příznivou dobu pro zřízení pobočky Vysoké školy, neboť s příchodem Reinharda Heydricha do Prahy byl v protektorátu ještě posílen již tak značný vliv SD a RSHA. Jeho projekt byl v tichosti odstaven do ústraní,³⁹ ačkoliv archivní dokumenty dokládají, že o několik měsíců Saureho projekt říšské nadace předcházela a měl se s původní představou říšské nadace jako zastřešující instituce pro slovanské instituce spíše dobře doplňovat.

Rosenberg byl Hitlerem jmenován organizátorem stranické Vysoké školy již koncem ledna 1940 a o pět měsíců později začal vést jednání o pražské pobočce. Podle dopisu z 7. června 1941 zbývaly po berlínském jednání Rosenberga s protektorem von Neurathem k vyřešení dokonce prý již jen některé finanční a organizační úkoly. Ve shodě s říšským ministerstvem vědy a výchovy byla prý také již v zásadě hotova – přinejmenším na papíře – i celková struktura badatelských oddělení. Do věci byl zběžně zasvěcen i rektor Saure, který pro pobočku v podobě „eines Ostraum-Instituts oder einer Aussenstelle für Osteuropa“ vyhlédl v létě 1940 prostory v Klementinu. Nic přitom pro Rosenberga nebylo nemožné. Požadoval pro sebe mimo jiné Ruský historický archiv a Svobodnou ukrajinskou univerzitu k dispozici pro

37 NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941. To potvrzuje i výklad, že nadace měla být nástrojem SS s malou závislostí na straně, viz W i e d e m a n n , A.: *Die Reinhard Heydrich Stiftung*, s. 37.

38 NA, ÚŘP, k. 542, zpráva Obersturmbannführera SS Fischera z 2. 12. 1941.

39 Ještě 15. 12. 1941 nebyla úřadem říšského protektora Rosenbergovi na dopis z 11. 9. 1941 ani na další dopis z listopadu zaslána odpověď. SD navrhovala, aby bylo ihned vydáno nařízení o zřízení nadace, a toto zasláno Rosenbergovi s tím, že říšská nadace je připravena být k dispozici Rosenbergovu ústavu. Odůvodnění SD znělo jasně: „Bei einem solchen Vorgehen würde der unerwünschte Einfluß von Prof. Bäumler (dessen Prager Exponent offenbar Prof. Raschofer ist) auf die Reichstiftung vermieden werden.“ NA, ÚŘP, k. 542, dopis Sturmbannführera SS Wolfa z 15. 12. 1942 určený Böhmemu. Rosenberg přišel později v rámci svého ministerstva pro východ s pokusem organizačně získat východní bádání pod svou kontrolu v tzv. Říšské centrále pro východní bádání (Reichzentrale für Ostforschung), ale narazil na zásadní odpor říšského ministerstva pro vědu a výchovu. (Srov. dopis nejvyšším říšským úřadům, který zaslalo říšské ministerstvo vědy a výchovy 24. 4. 1942. NA, ÚŘP, k. 542.) Rosenberg po zřízení Heydrichovy nadace zjišťoval rozsah činnosti nadace ve vztahu k okupovaným zemím východní Evropy. F r e m u n d , K.: *Heydrichova nadace*, s. 24, dokument č. 5.

vlastní účely. Všechny tyto slovanské instituce navrhoval vyvlastnit „českému státu“ [sic] nebo – pokud by vyvlastnění nebylo možné – do nich dosadit jednoznačně německé vedení.⁴⁰ Podle tohoto prvního plánu se pražská pobočka Vysoké školy měla zaměřovat hlavně na problematiku Rusů a Ukrajinců, aby si nekonkurovala s jinou plánovanou pobočkou pro výzkum evropského jihovýchodu ve Vídni.⁴¹ Ale prostor mohl být vymezen i pro výzkumy o evropských demokratických režimech také pro profesora veřejného práva Hermanna Raschofera, který k tomuto účelu měl obdržet k dispozici jakési „Benešovy dokumenty“, přičemž se očividně jednalo o Benešův archiv a archiv bývalého čs. ministerstva zahraničních věcí.⁴² Je příznačné, že Rosenbergova představa o vztahu k pražské univerzitě se podobala jako vejce vejci všem pozdějším představám, které se objevily, kdykoliv vznikala nějaká nová „centrální“ instituce: cílem bylo vytvořit jakési avantgardní „jádro“ („Kernstück“)⁴³ univerzity, a získat tak kontrolu nad veškerým bádáním o východní Evropě.⁴⁴ Obdobně uvažoval v příštích letech i Hans Joachim Beyer v čele Heydrichovy nadace.

Není bez zajímavosti, že dokumenty o samém počátku snah o kontrolu nad pražskými slavistickými institucemi lze interpretovat jako důsledek Rosenbergova zájmu. Profesor Saure, o němž je známo, že měl počátkem

⁴⁰ NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sg. 109–4/1427, s. 63, Rosenbergův dopis říšskému protektorovi z 7.6. 1940.

⁴¹ NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sg. 109–4/1427, s. 61, von Bothova zpráva státnímu podsekretáři Burgsdorffovi o návštěvě prof. Dr. Bäumlera a Dr. Leibbranda z 15.6. 1940. Oba pány vyslal do Prahy Rosenberg, aby za přítomnosti rektora Saureho blíže seznámili říšského protektora o budované síti ústavů Vysoké školy NSDAP.

⁴² NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sg. 109–4/1427, s. 63, Rosenbergův dopis říšskému protektorovi z 7.6. 1940.

⁴³ NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sg. 109–4/1427, s. 61, von Bothova zpráva státnímu podsekretáři Burgsdorffovi o návštěvě prof. Dr. Bäumlera a Dr. Leibbranda z 15. 6. 1940: „Die Herren sahen ein, dass an sich, die ganze Karlsuniversität mit diesen speziellen Ostfragen beschäftigt werden muss, zumal ja hier in Prag eine russische und eine ukrainische Universität bestehen. Die Herren möchten aber trotzdem als Kernstück der Universität für diese Ostfragen das Institut gegründet wissen.“ O přesné podobě vztahu mezi ústavu Vysoké školy NSDAP a klasickými univerzitami ještě ale v Berlíně nepadlo konečné rozhodnutí, jak se 31. 8. 1940 vyjádřilo říšské ministerstvo vědy a výchovy. NA, ÚŘP, k. 540, sg. V 8–2–145. Ve skutečnosti se Rosenberg domníval, že Saureho nadace nepředstavuje konkurenci, protože měla být podle jeho názoru jen institucí, zastřešující všechny pražské knihovny a ústavy neněmeckého původu, a měla naopak jeho Pražskému východnímu ústavu být k dispozici jako jakýsi materiální servis.

⁴⁴ Srov. Š i s l e r, S.: *Vznik a formování „Slovanského bádání“*, s. 262.

roku 1940 s pražskou univerzitou obdobně, ale vlastní plány,⁴⁵ přirozeně přistupoval od počátku k Rosenbergovu projektu opatrně a vyčkávavě.⁴⁶ Korespondence mezi rektorátem a úřadem říšského protektora z července 1940 ukazuje, že Saure inicioval vznik zprávy o stavu všech slovanských vědeckých ústavů v Praze v reakci na dotaz podstátního sekretáře v úřadu říšského protektora von Burgsdorffa v souvislosti s projednáváním Rosenbergova návrhu. Rektor na jejím základě pak vypracoval memorandum o Praze jako jedinečném místě pro studium slovanského problému („Slawismus“), které bylo 18. července 1940 předloženo říšskému protektorovi.⁴⁷ Saure se chopil také Rosenbergova návrhu, aby se začalo jednat o německých komisařích, kteří měli být dosazeni do jednotlivých slovanských vědeckých zařízení v Praze. Zprvu, očekávaje Rosenbergovy další kroky, tlumil rektor přílišnou horlivost s jejich definitivním jmenováním, protože by to údajně mohlo ztížit vznik Rosenbergovy instituce při univerzitě.⁴⁸ Když se však Rosenberg přestal hlásit, bylo na doporučení říšského ministerstva vědy a výchovy neprodleně připoutat pražské slavistické instituce k německé univerzitě⁴⁹ počátkem září 1940 rozhodnuto jmenovat Saureho zvláštním pověřencem říšského protektora pro slovanská vědecká zařízení. Brzy bylo přistoupeno též ke jmenování jednotlivých německých komisařů.⁵⁰ Jednání o pražské

45 V dubnu 1940 žádal zřízení Společenství pro výzkum jihovýchodní Evropy na pražské univerzitě. Š i s l e r , S.: *Vznik a formování „Slovanského bádání“*, s. 261.

46 Odmítl se k věci vyjádřit, dokud nebudou jasné plány Rosenbergova úřadu. NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sg. 109–4/1427, opis záznamu vlád. rady Dr. Schwangera z 8.7. 1940.

47 Viz R o u b í k , F.: *Německé plány se slovanskými ústavu*, s. 515. Nejprve 15. 7. 1940 odevzdal Dr. Bittner Burgsdorffovi zmiňovanou zprávu, o tři dny později předložil Saure několikastránkové memorandum, vycházející často doslovně z Bittnerovy zprávy, říšskému protektorovi. Tato zpráva je dochována také v NA, ÚŘP, k. 540.

48 Zdá se, že rektor Saure tehdy nakrátko (v dopise Dr. Schwandtnerovi z 31. 7. 1940) opustil vlastní projekt ve prospěch Rosenbergova projektu. Dr. Schwandtner pak skutečně 1.8. 1940 pozastavil jmenování komisařů s odůvodněním, že by to mohlo přinést politické potíže. R o u b í k , Fr.: *Německé plány se slovanskými ústavu*, s. 520.

49 Ministerstvo požadovalo, aby byly slavistické instituce v Praze za všech okolností zajištěny pro německé vědecké účely. NA, ÚŘP, k. 540, sg. V 8–2–145, dopis Dr. Mentzela z říšského ministerstva vědy a výchovy z 31.8.1940.

50 NA, ÚŘP, k. 117, sg. 2140 a také k. 540. Srov. Š i s l e r , S.: *Vznik a formování „Slovanského bádání“*, s. 20. V říjnu navrhl Saure dosadit jako komisaře do Slovanského ústavu doc. Dr. Bittnera, do Slovanské knihovny Dr. Emila Schiecheho, komisaře ruských a ukrajinských institucí měl dělat Dr. Hamperle. Viz R o u b í k , Fr.: *Německé plány se slovanskými ústavu*, s. 518–519.

pobočce Vysoké školy tím sice neskončilo, po celý následující rok se však o záležitosti téměř vůbec nejednalo.⁵¹

Když konečně 11. září 1941, po více než roce odmlky Rosenberg konečně předložil již upřesněnou představu „Pražského východního ústavu“ („Prager Ost-Institut“), měla se instituce věnovat prozkoumání a popisu „životních podmínek východních národů v jejich prostorech“ v celkem desíti hlavních oblastech výzkumu od rasového složení, přes otázky prehistorie a osídlení, původu a složení jazyků, přes národní, státní, právní a církevní dějiny, včetně dějin idejí se zaměřením na otázku panslavismu, až po otázky literární, uměnovědné a hospodářské.⁵² Přitom Rosenberg chápal Saureho nadaci jako zastřešující organizaci, a proto proti ní nic zásadního proti jejímu zřízení nenamítal. Měla totiž mít ve vztahu k jím projektované instituci „v podstatě funkci vykonavatele nezbytné výpomoci ve vědecko-technickém ohledu.“⁵³ Instituce měla být na univerzitě plně nezávislá

⁵¹ Až do července 1941, kdy Gies žádal Bäumlera o konečné Rosenbergovy plány s pražskou pobočkou Vysoké školy (NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sg. 109–4/1427, dopis z 5.7. 1941), se zřejmě o tomto projektu mluvilo jen jednou, když si v únoru vyžádal zápisy rozhovorů Frank, pro kterého měl v únoru a na opětovnou urgenci v dubnu Raschhofer vypracovat věcné exposé. Viz NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sg. 109–4/1427, Giesovy dopisy z 10.2. 1941, 21.2. 1941 a 24.4. 1941.

⁵² Hlavním tématem instituce se mělo stát „Erforschung und Darstellung der Grundlagen und der Struktur der Lebensbedingungen der Ostvölker in ihren Räumen“, v těchto základních směrech: „Rassisch biologische Zusammensetzung und Aufbau der dortigen Völker; Beziehungen zwischen Menschen und Räumen; Vorgeschichte und Siedlungsgeschichte; Aufbau, Verwandtschaft und Abhängigkeit der Sprachen, Verhältnis von Volk und Sprache, Sprachgruppen; Geschichte und Probleme der Staatenbildungen (Anteil germanischer Kräfte); Rechtsentwicklung (Verfassungsgeschichte, Privatrechtsgeschichte); Wirtschaftliche Entwicklung, Probleme der Wirtschaftsverfassung; Kirchengeschichte unter besonderer Berücksichtigung des byzantinischen Problems; Dichtung und bildende Kunst; Ideengeschichte, insbesondere Panslawismus.“ NA, ÚŘP, sg. 144–207/2, f. 93–94, Rosenbergův dopis von Neurathovi z 11.9. 1941. Vedle pražské pobočky Vysoké školy měla vzniknout ještě podobná instituce pro jihovýchod Evropy a Přední Asii ve Vídni. To pochopitelně podle Rosenberga nemohlo zabránit jiným univerzitám v podobném bádání. Avšak Praze mělo připadnout místo vědecko-organizačního centra všech těchto bádání. Tamtéž. K jině z navrhovaných podob instituce tentokrát pod názvem „Institut für Ostforschung“ srov. Dokument CXLII–204 z 6. 11. 1942. In: *Das Dritte Reich und seine Denker*. Ed. L. Poliakov – J. Wulf. Berlin 1959, s. 137–138. Zajímavé je srovnat strukturu úkolů instituce se strukturou pozdější Heydrichovy nadace. Svědčí to především o obecném paradigmatu nacionálně socialistické vědy, než o přímém ovlivnění.

⁵³ NA, ÚŘP, sg. 144–207/2, f. 93–94, Rosenbergův dopis von Neurathovi z 11.9. 1941. Saure dopis interpretoval tak, že Rosenberg nemá osobně proti vzniku říšské nadace námitek a že se vzájemně nebudou křížit, protože v rovině správy i financování půjde v případě Rosenbergovy instituce o čistě stranickou záležitost. Tamtéž, s. 114, Saure-

po formální stránce, přestože v jejím vedení i mezi vědeckými pracovníky by byli přednostně pražští univerzitní profesori. Vedoucího měl jmenovat sám Rosenberg, který by také rozhodoval o směrech výzkumu a zvláštních úkolech. Říšskému protektorovi by připadlo pouze právo vyjádřit souhlas se jmenováním a vliv jeho úředníků byl tak byl minimální a v lepším případě nepřímý.

Rosenberg ale narazil také proto, že se domníval, že by v jeho instituci měly být systematicky zpracovávány také „česko-slovanské problémy“, důležité pro protektorátní správu. Přestože v tomto případě Rosenbergův výklad hovořil o úzké spolupráci pobočky Vysoké školy NSDAP s říšským protektorem a jím označenými osobnostmi, křížila se představa o tomto úkolu s plány kulturního oddělení říšského protektora a s tím, co se od nové vědecké instituce v Praze očekávalo. To měla splňovat buď Saureho nadace, od léta 1941 neoficiálně úředníky říšského protektora obhajovaná jako instituce „potlačení českých kulturních snah“, nebo projekt z vlastní dílny – úplně nový „národně-politický“ výzkumný ústav. Jeho iniciátorem byl vysoký úředník kulturního oddělení úřadu říšského protektora, vládní rada Anton Zankl,⁵⁴ který v roce 1940 zastával pozici zástupce vedoucího čtvrtého, kulturně politického oddělení úřadu říšského protektora a který současně vedl její 2. skupinu (propaganda a národ). V rámci skupiny byl dokonce vytvořen referát, zabývající se výhradně vznikem zmíněné instituce. Prozatím ho řídil sám Zankl.⁵⁵

Bohužel stejně jako u předchozích dvou projektů schází v textu Böhmeho zprávy bližší charakteristika badatelského zaměření Zanklovy instituce. Je zřejmé, že autor i adresát byly s projektem dostatečně dobře obeznámeni na to, aby bylo nutné dále účel instituce vysvětlovat. Böhme se omezil na prostředkování Zanklova sdělení, že se pro „Slawenforschung“ nepodařilo zajistit prostor v libereckém Sudetoněmeckém ústavu pro zemské a národní bádání a že prý tamější vedoucí představitelé souhlasí s „přeložením“

ho dopis podsekretáři Burgsdorffovi z 4.11. 1941. Lze se snad domnívat, že se Saure neobával Rosenbergovy instituce, protože se v základní struktuře nekřížila s jeho a Gesemannovými plány.

54 Ing. Anton Zankl byl sudetský Němec, pocházející ze Šenova, s dobrou znalostí češtiny a českých poměrů, který představoval v úřadu říšského protektora významného reprezentanta úřednictva domácího původu. Byl podle poválečné výpovědi šéfa SD Jacobiho „im wesentlichen bestimmende Kraft.“ Jako přítel z dětských let si prý tykal s K. H. Frankem. Frank si jej s sebou přivedl na úřad říšského protektora a držel nad ním ochrannou ruku, když se upozorňovalo na okolnost, že Zankl před Mnichovem 1938 byl dlouholetým členem německých agrárníků.

55 Šlo o referát s názvem Volkstumspolitische Forschungsaufgaben. NA, f. ÚŘP, k. 1134, sig IV–1 Gen 50, rozdělení a personální obsazení oddělení „Kulturní politika“ z 15.10.1940.

těchto prací do Prahy. Znamenalo to prý zároveň, že bádání, probíhající na různých místech k témuž tématu (např. studium historie Chodů), se bude muset sjednotit na jednom místě.⁵⁶ Z toho lze soudit, že Zanklův ústav měl být jistou obdobou libereckého ústavu a motivace k jeho vzniku byla podpořena i tím, co Liberec odmítal nebo nemohl dělat. Zanklův ústav se měl očividně věnovat výhradně všestrannému studiu etnický českého obyvatelstva (s ohledem na vládnoucí rasové paradigma bylo toto hledisko vnímáno „rasově“). Odkaz na studium Chodů naznačuje, že základní perspektivu ústavu měla vytvářet nacistická politika odnárodňování.⁵⁷ Nastíňuje tedy přesně jednu významnou část úkolů, které později plnila Heydrichova nadace pod Beyerovým vedením.⁵⁸

O to je překvapivější, že Zanklův projekt dosud zcela unikal pozornosti historiků. S ohledem na důraz, který státní sekretář kladl na důležitost historie jako jednoho z nejdůležitějších nástrojů okupační propagandy naopak nijak nepřekvapí, že se budovaný ústav měl patrně pod Zanklovým vedením pohybovat z velké části v oblasti historického výzkumu. Ve schématu členění 4. oddělení úřadu říšského protektora byly úkoly ústavu v říjnu 1940 naznačeny jednoznačně: „Landes- und Volksforschung, Landes-, Kultur- und Geistesgeschichte Böhmens und Mährens, Ostpolitische Fragen.“⁵⁹

K. H. Frank ve druhé polovině listopadu 1941 nařídil Zanklovi, aby znovu přepracoval již z velké části schválené stanovky Saureho vědecké nadace tak, aby vyhovovaly záměrům s „národně-politickým ústavem“.⁶⁰ O několik dní později v prosinci se s takovým postupem ztotožnil i Böhme a navrhoval začlenit do konečné podoby nově vznikající říšské nadace také plány a úkoly Zanklem připravované instituce. Mnoho se tím podle jeho názoru údajně ani nemuselo na Saureho připravených podkladech měnit, neboť plánovaná instituce měla údajně stejně vytvářet jakési pojítko mezi pražskou univerzitou a úřadem říšského protektora. Znamenalo by to ale značně rozšířit nadační projekt, avšak bez potřeby dalších změn ve stano-

56 NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941.

57 Srov. F r e m u n d , K.: *Heydrichova nadace*, s. 10.

58 Srov. známý a mnohokrát již analyzovaný materiál NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 95, sg. 109–4/1522, f. 108–117, SD (Jacobi) K. H. Frankovi 24. 8. 1942 ve věci Tschechenkundliche Forschung im Rahmen der „Reinhard–Heydrich Stiftung“. Poprvé ho zmínil a také částečně editoval K. Fremund. F r e m u n d , K.: *Heydrichova nadace*, s. 22–23, dok. č. 4.

59 NA, ÚŘP, k. 1134, sg. IV–1 Gen 0050, schéma datováno k 15. 10. 1940.

60 NA, ÚŘP, k. 542, Wolf (SD) Giesovi 20. 11. 1941.

vách a v podobě připraveného protektorova nařízení, které byly obě formulovány značně široce a všeobecně.⁶¹

Začlenění Zanklovy jednoznačně politicky instrumentalizované vědecké instituce vysvětluje, jak se ze Saureho a Gesemannaova původně takřka čistě slavistického projektu stala instituce se zaměřením na národnostní, rasový a v neposlední řadě historický výzkum českých zemí.⁶² Výrazem této změny byla také konečná reformulace prvního paragrafu návrhu stanov nadace, kde bylo před původním zaměřením na studium jihoevropských a východoevropských národů upřednostněno všestranné studium „prostoru“ českých zemí.⁶³

Významný posun lze vystopovat rovněž v navrhovaném personálním obsazení říšské nadace, která měla jako uskupení vědců, náležejících k SS, napříště úzce spolupracovat s jinými vědecko-politickými institucemi SS, „východním ústavem bezpečnostní policie“ v Berlíně a s Ahnenerbe.⁶⁴ Böhmvův návrh jednoznačně vyznačoval tento rozhodující vliv SS a současně naznačoval, jakou pozici si v nové vědecké instituci přál mít úřad říšského protektora. Prezidentem říšské nadace se měl stát státní sekretář, Gruppenführer SS K. H. Frank, rektor univerzity Wilhelm Saure měl jako Oberführer SS zaujmout pozici viceprezidenta, což vyvolávalo nutnost ve stanovách přidat a nově definovat takové postavení. Z této funkce měl Saure zastupovat prezidenta v předsednictví kuratoria nadace. Pro profesora Gesemanna již ovšem v nejvyšších orgánech místo nezbylo, protože jednatelem nadace se měl stát opět protektorátní úředník, konkrétně Anton Zankl, který – jak zpráva výslovně uváděla – se o tuto práci „obzvláště zajímá“.⁶⁵ To svědčí o tom, že se již vůbec nepředpokládalo, že úkoly by

61 NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941.

62 Odpovídal tomu i poměr přidělených financí příslušným ústavům v rozpočtu Heydrichovy nadace.

63 „Die Reinhard Heydrich–Stiftung, Reichstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag, hat die Aufgabe, in engster Verbindung mit der Deutschen Karls–Universität in Prag die völkischen, kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Gegebenheiten und Möglichkeiten Böhmens und Mährens sowie der Völker im ost- und südosteuropäischen Raum auf breiter Grundlage wissenschaftlich zu erforschen.“ NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 95, sg. 109–4/1522, f. 18–20, Satzung der Reinhard Heydrich–Stiftung. Srov. nařízení o zřízení nadace, editovaný K. Fremundem. F r e m u n d , K.: *Heydrichova nadace*, s. 20, dok. č. 3.

64 NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941.

65 Podle dalšího vyjádření SD však bylo třeba probrat Zanklovu pozici s rektorem, aby případný odpor profesorů univerzity nebránil v práci. NA, ÚŘP, k. 542, Wolf Böhme-mu 15. 12. 1942.

navrhovali vědci podle zájmů jednotlivých zastoupených vědních disciplín, ale státní úředníci podle okamžitých politických zájmů. Pro případ, že by bylo třeba přece jen ustoupit požadavkům říšského ministerstva vnitra v zastoupení v kuratoriu nadace, navrhoval ve zprávě Böhme vyvážit vliv říšského ministra vnitra jmenováním přímého zástupce říšského komisaře pro upevnění německví, tedy Heinricha Himmlera. Žádný z těchto mocenských vlivů ovšem neměl omezovat jednoznačnou hlavní pravomoc říšského protektora, v té chvíli zastupujícího říšského protektora a Gruppenführera SS Reinharda Heydricha, neboť jedině jeho směrnice měly být pro nadaci směrodatné, aby se z nadace vytvořil jedinečný vědecko-politický nástroj.⁶⁶

Ve světle těchto dokumentů lze říct, že se Nadace Reinharda Heydricha v Praze, jak ji známe z let 1943–1945, ve své podstatě vědecko-politického nástroje zrodila již v prosinci 1941, kdy byly odmítnuty jak Rosenbergova iniciativa, tak i Saureho a Gesemannův slavistický projekt jako z aktuálního politického hlediska neperspektivní. Současně se ustoupilo od další přípravy a organizace národně-politického ústavu, který měl doslova sloužit jako dodavatel odborných analýz a podkladů pro okupační politiku říšského protektora. Tuto funkci měla napříště zajišťovat vědecká nadace, jež byla jakousi kombinací Saureho zastřešující instituce a Zanklova ústavu služebné „politické“ vědy. Zároveň toto prosincové rozhodnutí oslabilo postavení Wilhelma Saureho a předznamenávalo snad i jeho pozdější úplné vyloučení z celého projektu. Nic na tom nemění ani fakt, že prosincová představa o správě a personální struktuře ani zdaleka neodpovídala výsledné podobě Heydrichovy nadace. Konečná podoba nadace se totiž vracela zpět k původně již z velké části schváleným stanovám Saureho projektu. Ambice politických představitelů režimu na přímé řízení vědecké instituce, jak bylo navrženo u Zanklova projektu, musely ustoupit stanovami vymezeným hranicím možného. Domnívám se, že taková zásadní změna oproti znění již složitě vyjednaných stanov by si vynucovala nové a nežádoucí kolo jednání s říšskými institucemi. V takovém případě nebylo vyloučené, že takto koncipovaný projekt otevřeného propojení vědy a politiky by byl říšskými úřady odmítnut jako celek. „Vedoucím nadace“ měl proto být vždy „jen“ rektor Německé Karlovy univerzity, případně rektorem pověřený člen akademického senátu univerzity. Správní a ekonomické otázky měl mít na starosti „správní ředitel“. Politický vliv SS byl ale zajištěn na jedné

⁶⁶ „Die Arbeit der Reichstiftung müßte allerdings eindeutig nur nach den vom Reichsprotektor zugebenden Richtlinien ausgerichtet sein. Die vorliegende Konstruktion dürfte jede Einflußnahme des Reichsprotektors gestatten und damit die formelle Handhabe für alle politisch erforderlichen Forschungsaufträge bieten.“ NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941.

straně kontrolou nad personální politikou na univerzitě a na druhé zapojením nadace do struktury a sítě vědeckých organizací RSHA. Vliv úřadu říšského protektora, který byl označen ve stanovách jako patron nadace, byl garantován tím, že vedoucí nadace měl povinnost „vést celou práci [...] podle směrnic a nařízení říšského protektora“.⁶⁷

To také nakonec odpovídalo skutečnosti. Rektorem byl jmenován člen SS Buntru a v rámci vznikající říšské nadace získal od února 1942 ve všech otázkách až do samého závěru války rozhodující slovo H. J. Beyer, který veškeré podstatné otázky včetně směřování výzkumu konzultoval s úřadem říšského protektora a s pražskou služebnou SD.⁶⁸ Beyerův příchod do Prahy také způsobil, že se jakákoliv zmínka o vrchním vládním radovi Antonu Zanklovi a jeho projektu z plánování vědecké nadace vytratila. Avšak na základě dokumentů z počátku zimy 1941 se tento příchod již nejví jako počátek změn ve výstavbě pražské vědecké nadace, ale jako jejich důsledek. Beyer byl zastupujícím říšským protektorem Reinhardem Heydrichem do Prahy povolán proto, aby již v zásadě vymyšlený projekt „služebné“ vědy uvedl ve skutečnost.

⁶⁷ NA, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 95, sg. 109–4/1522, Stanovy Nadace Reinharda Hendricha s podpisem K. H. Franka 4. 6. 1943.

⁶⁸ Srov. NA, ÚRP, k. 542, Beyerova zpráva o vývoji přípravy říšské nadace z 19. 6. 1942, v níž Beyer popisuje svůj úkol promyslet dosavadní plány, navrhuje základní koncepci nadace a současně původní instituci „Reichstiftung für deutsch–slawische Forschung“ (jak ji sám nazývá), navrhuje přejmenovat k počtě zemřelého Heydriha na Reinhard Heydrich Reichstiftung für wissenschaftliche Forschung.

RESUMÉ:

The article deals with the early beginnings of Nazi reorganization of scientific institutions in Prague in December 1941 to make them open for political purposes of German occupation in Protectorate Bohemia and Moravia. In accordance with new founded papers from Office of Reichprotector in National Archive in Prague, dating to December 1941, there were not just two - as historians thought -, but three projects how to reorganize the research, especially of Slavic nations. There were Alfred Rosenberg's East-Institute (*Prager Ost-Institut der Hohen Schule der NSDAP*), Rector Saure's Foundation for Slavic research (*Reichsstiftung für slawische Forschung*) and as third yet unknown project of Office of Reichprotector – *Volkspolitisches Institut*. Although Rosenberg's project was preferred until summer 1941 before Saure's project, was Rosenberg's idea thrown over as not enough under the control of Office of Reichprotector and SS. The new paper from December 1941 shows, that the well know Reinhard Heydrich's Foundation for Scientific Research (*Reinhard Heydrichs Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag*) was finally an compromise between the original project from Saure and requirements of Office of Reichprotector and SS. Docent H. J. Beyer came to Prague in the shadow of Heydrich to fulfill this compromise and build the new political research centre.

